

STEDEN
SPECIAL

HET VERZET VAN PALERMO

No mafia

Niet gek dat je bij Sicilië snel aan de maffia denkt. Van dat imago willen ze in Palermo af. Journalist Liza Karsemeijer bekijkt de Zuid-Italiaanse stad samen met AddioPizzo. De beweging wil het mooie van de stad laten zien en reizigers leren hoe hun geld niet onbedoeld bij de maffia terecht komt.

tekst en fotografie **LIZA KARSEMEIJER**

Uitzicht over de daken van havenstad Palermo, gezien vanaf het dak van de kathedraal.

Een *arancina* en een Peroni alsjeblieft, schreeuw ik door de menigte heen. Het is lunchtijd in Palermo, dus staat er een lange rij bij de Antica Focacceria San Francesco.

Met een glimlach overhandigt ober Gaetano me mijn Siciliaanse *street food*-specialiteit: een gefrituurde bal rijst met een vulling van *ragù*, of in mijn geval aubergine, tomaat en mozzarella. Achter de toonbank een zwart-witfoto van drie mannen in pak met grote krulsnorren. De oprichters begonnen hun *focacceria* in 1834. Sindsdien is dit dé plek voor onvervalst Siciliaans streetfood.

Beschermgeld

Maar er is meer bijzonders aan deze zaak: in 2006 was het een van de honderd ondernemingen op de lijst van de campagne *Pago chi non paga* ('ik betaal wie niet betaalt'). Tot die tijd betaalde vrijwel iedere ondernemer *pizzo*, zogenaamd 'beschermgeld', aan de *cosa nostra*, de overkoepelende naam voor meerdere Siciliaanse maffia-families. Een groep jongeren die zichzelf Addio-Pizzo noemde, was het zat. Ze wisten honderd moedige ondernemers te overtuigen niet langer *pizzo* af te dragen en publiceerden een lijst met namen, zodat de Palermitanen wisten bij wie ze hun geld uit moesten geven als ze de beweging wilden steunen. Inmiddels is de lijst uitgegroeid tot zo'n duizend adressen en de groep jongeren tot een professionele organisatie, die zich nog steeds inzet voor verantwoord consumeren en eerlijk, maffiavrij toerisme.

Ik ontmoet Edoardo Zaffuto, een van de AddioPizzo-leden van het eerste uur, voor het Teatro Massimo. Het operatheater is buiten Italië vooral bekend om de slotscène van de *Godfather*, waarin maffiabaas Michael Corleone dramatisch schreeuwend ineenzakt op de trappen nadat zijn dochter Mary is doodgeschoten. Menig markt-koopman probeert een slaatje te slaan uit de populariteit van de Amerikaanse filmklassieker:

1

ze verkopen T-shirts en koelkastmagneten met Corleone en de tekst 'I am the Godfather.' Het toppunt van wansmaak, als je het Edoardo vraagt. 'Ze proberen geld te verdienen met het cliché-beeld van de maffiose Siciliaan,' zegt hij als we in een bar tegenover het theater plaatsnemen. 'Het probleem met dat soort films is dat ze vrijwel nooit het perspectief vertellen van de antibeweging, terwijl die net zo oud is als de maffia zelf.'

Hoe het begon

Dat de maffia hier in het westen van Sicilië is ontstaan, is niet toevallig. Tot het begin van de negentiende eeuw was de grond hier in handen van een groepje adellijken en de katholieke kerk. Met de afschaffing van het feodale stelsel in 1812 en de eenwording van Italië in 1861 kwam daar verandering in. Waar in het oosten van het eiland

'Het probleem met films als *The Godfather* is dat ze nooit het perspectief vertellen van de antibeweging'

1. Antica Focacceria San Francesco is al sinds 1834 dé plek voor Palermitaanse streetfood.
2. Een zestiende-eeuwse fontein van Carrara-marmer op het Piazza Pretoria.
3. Deze muurschildering van streetartist Igor Scalisi Palminteri is een portret van de Siciliaanse toneelschrijver, dichter en regisseur Franco Scaldati.

de grond in handen bleef van een handjevol eigenaren, werden in het westen, rondom Palermo, grote stukken land herverdeeld onder de vele individuele boeren. De adel en de kerk hadden hun eigendom altijd met privélegers beschermd tegen dieven en saboteurs, maar de kleine boeren hadden daar de middelen niet voor. Ook de politiek had, met alle politieke onrust die de inlijving van Sicilië bij Italië met zich had meegebracht, wel wat beters te doen. Dat maakte van de boeren een makkelijk doelwit voor hun hongerige landgenoten en rovers. Ze huurden bandieten in die hun land en familie moesten beschermen. Het duurde niet lang voordat die de macht grepen en zich tegen de boeren keerden. Betalen voor hun 'bescherming' was niet langer een keus: het kon je je leven kosten als je hun diensten weigerde. Ze hadden een inwijdingsritueel en een code van loyaliteit, *omertà* (de zwijgcode). De maffia verspreidde zich door de jaren heen over het eiland, door heel Italië en zelfs naar New York, waar veel Sicilianen aan het begin van de vorige eeuw naartoe emigreerden. Maffiosi vonden hun weg naar de politiek, de katholieke kerk en het bedrijfsleven. Zo zouden ze nog minstens een eeuw de macht houden – tot rechtszaken tegen maffia-topstukken in de jaren tachtig een omwenteling teweegbrachten. »

Links: Op de Muro della Legalità wordt een ode gebracht aan de slachtoffers van het mafia-regime. Rechts: Een kleine kiosk tegenover de kathedraal van Palermo verkoopt typische drankjes zoals zelfgemaakte limonade, amandelmelk en *granita*.

BIBITE GELATI GRANITE

GRANITA

FICO D'INDIA

Non lubrifico la ruota e non scuro la strada

SPREMUTE DI ARANCE

LIMONI

MELOGRANO - MANDARINI

Manghiolina senza zucchero
C/O. CARIBBEA PIZZOLI

LIMONATA

AL SALE

Piccola di Polliciovanna
E. Baci. CUCIACCI

AUTISTA

ESPLOSIVO

Lu Gilusu Mori Cumutu

LATTE DI

MANDORLA

Bizzei, Databilli e Connetti
Saverio Anzi e Favoni Marini

ACQUA

E ZAMMU

Chiusarella - In. D'Aliprandi
T. Altobelli - unisi - L. Arnesen

GRANITA

AL CAFFE'

Mare di mare non è ricambiato ma

SPREMUTE DI

ARANCE

Quanto è sano non si vede il risultato

SICILIAN GRANITA
HANDCRAFTED

GRANITA SICILIANA
ARTIGIANALE

1

2

Terreurjaren

Edoardo blikt terug op de jaren die aan de oprichting van AddioPizzo voorafgingen. 'Ik ben vijftig, dus mijn kinder- en tienertijd viel gelijk met de terreurjaren van de maffia.' Hij doelt op de jaren tachtig en negentig, een periode waarin de maffia Palermo onveilig maakte met bloederige aanslagen, met als dieptepunt de moorden op onderzoeksrechters Paolo Borsellino en Giovanni Falcone in 1992. Zij waren de aanjagers van het Maxi-proces: een enorme serie rechtszaken die in 1984 begon en waarin honderden maffiatopstukken werden veroordeeld. Het betekende het begin van het einde van de terreurjaren. Op vierhonderd meter van waar Edoardo en ik koffiedrinken ligt de rechtbank van Palermo. Het zwaarbeveiligde kantoor dat in het gerechtshof zit, waar de rechters werkten (en wat nu een museum en gedenkplek is) heeft de bijnaam *il bunkerino*. De naam is een verwijzing naar *il bunker*, een zwaarbeveiligde, bunkerachtige rechtszaal die speciaal

Lopend door kronkelstraatjes, wijst ze af en toe een restaurant of winkeltje aan dat bij het netwerk hoort

voor het houden van de processen was gebouwd binnen de muren van de Ucciardone-gevangenis, net buiten het centrum van Palermo. Op verzoek geven vrijwilligers rondleidingen in het kantoor van Borsellino en Falcone. Hun bureaus, computers, scanners en foto's zijn er nog te zien.

Langzaam verzet

De moord op deze als helden vereerde rechters was een schok voor heel Italië. Edoardo: 'Ze stonden symbool voor de hoop op een betere toekomst, hun dood voelde als een persoonlijk verlies.' Het betekende een omslag: mensen organiseerden protesten, progressieve politici zetten nationale anti-maffia-acties op en verschillende organisaties zetten zich in voor een maffiavrij Sicilië. 'Mijn generatie was het zat. Het geweld had te lang geduurd.' Edoardo en andere leden begonnen in 2004 met het plakken van anti-*pizzostickers*, maar de jonge beweging AddioPizzo groeide al snel uit tot een professi-

3

onele organisatie die verantwoord consumeren aanmoedigt, hulp biedt aan maffiaslachtoffers en sociale inclusie stimuleert. De echte dreiging was op het moment dat AddioPizzo begon al afgenomen door de maxiprocessen. De maffia was meer undercover gegaan en hield zich minder bezig met het afdwingen van pizzo. Minder gevaarlijk dus, dan voor tegenstanders van de maffia in de jaren ervoor. In 2009 richtte AddioPizzo een eigen reisbureau op. 'Een van de misverstanden is dat alleen justitie iets tegen de maffia kan doen,' zegt Edoardo. 'Het is een cultureel, sociaal en politiek fenomeen, dus iedereen kan deel uitmaken van de oplossing: door actie te voeren, erover te praten en je geld uit te geven bij *no pizzo*-plekken.'

BUITEN PALERMO
Palermo is ook een goed startpunt om de rest van West-Sicilië te verkennen. Zo zijn het vissersdorpje Cefalù, bergdorp Corleone en Monreale met zijn indrukwekkende kathedraal allemaal binnen een uur te bereiken.

1. Op deze beroemde muurschildering van Kris Rizek zijn de in Palermo als helden vereerde rechters Paolo Borsellino en Giovanni Falcone afgebeeld.
2. Binnen de muren van barokkerk Santa Caterina bevindt zich een pasticceria die traditionele, Siciliaanse zoetigheden bereidt naar eeuwenoud recept.
3. Een van de straatjes in het centrum van Palermo met uitzicht op de toren van het Palazzo Marchesi.

Tijdens tours van AddioPizzo Travel door het centrum van Palermo leren reizigers meer over de anti-maffiabeweging. 'Tegelijkertijd willen we laten zien dat Sicilië meer is dan dat: het is gewoon een prachtige bestemming.'

Wie heeft de macht?

Even later legt de 37-jarige Veronica Coniglio, die de AddioPizzo-tour van vandaag leidt, uit waarom ze dit werk doet. 'Ik wil dat mensen naar huis gaan met een genuanceerd beeld van Sicilië.' Ze gaat de groep voor door de wirwar van kraampjes en schreeuwende verkopers op de drukke Mercato del Capo. Links en rechts bontgekleurde tafelkleden met *arancine*, *involtini di pesce spada* (zwaardvisrolletjes) en *sfincione* (Siciliaanse focaccia). Lopend door kronkelstraatjes, wijst ze af en toe een restaurant of winkeltje aan dat bij het netwerk hoort. Zoals Le Angeliche, een restaurant dat een paar jaar geleden werd geopend door vier jonge vrouwen. 'Zij hebben zich meteen bij ons aangesloten.' Veronica wijst op een feloranje sticker op de voordeur. Ze legt uit dat pizzo niet in de eerste plaats is bedoeld om geld af te troggelen. Het gaat doorgaans immers niet om grote bedragen. 'Degene die het geld komt innen presenteert zich als vertrouwenspersoon: hij helpt je bijvoorbeeld de bureaucratie te omzeilen of geeft je zoon een baan.' Het doel is om macht uit te oefenen en omdat ze connecties hebben binnen politiek, kerk en justitie creëert de maffia een soort staat binnen een staat. Daar gelden de wetten van de familie die op dat moment het machtigst is, met aan het hoofd één absolute leider. 'Als je eenmaal betaalt, ben je medeplichtig aan dat systeem en kom je er moeilijk uit. Bij familiebedrijven gaat alles over van generatie op generatie.'

»

1. Het dak van de kathedraal van Palermo is rijkelijk versierd met koepels en gekleurde tegels.
2. De Byzantijnse mozaïeken van de twaalfde-eeuwse Chiesa della Martorana.

1

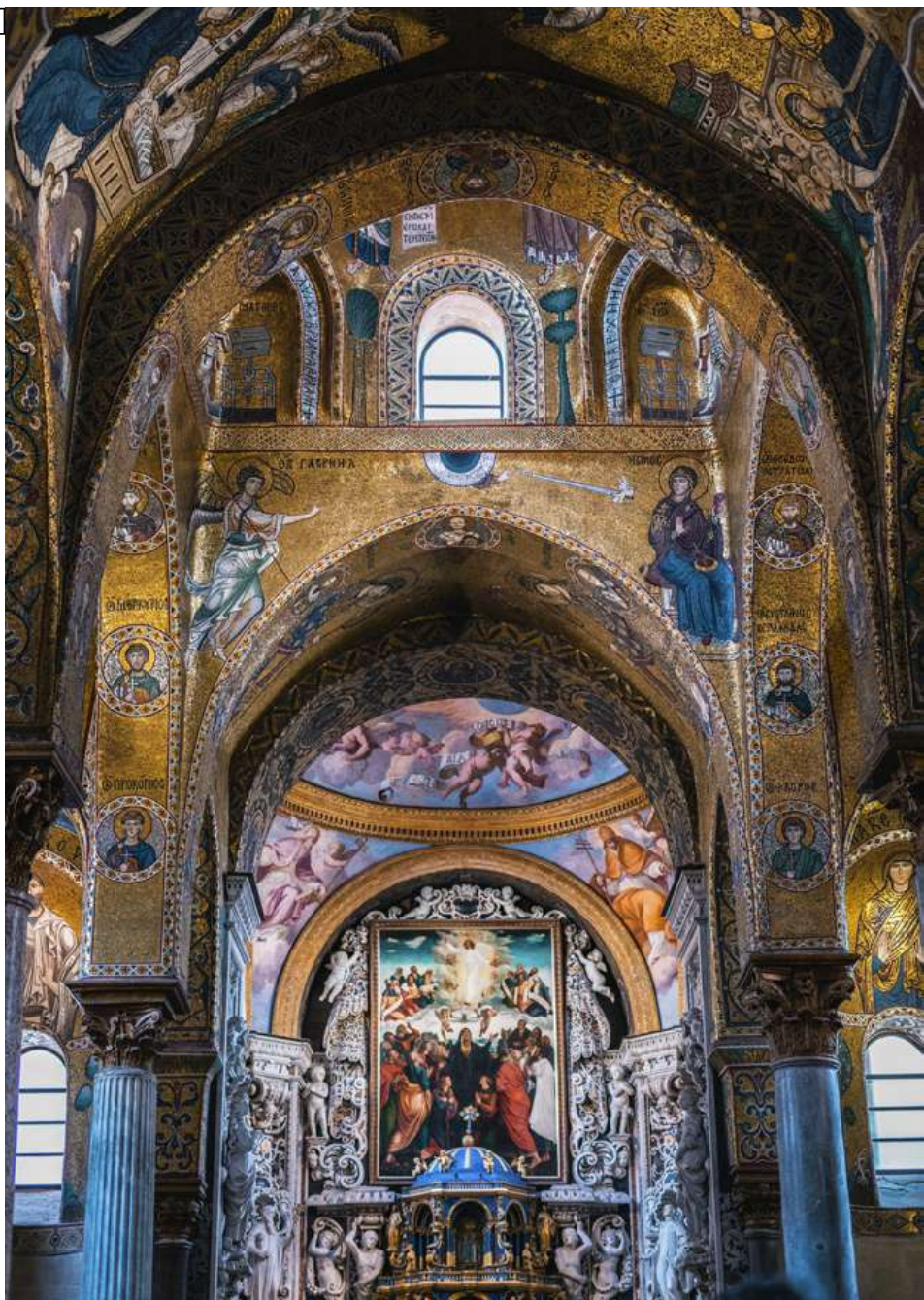
2

Een veiligere stad

We wandelen verder langs de *Muro della Legalità*, een muur waarop kleurrijke portretten van slachtoffers van het maffiaregime zijn afgebeeld. Een Britse reiziger vraagt aan Veronica of haar felblauwe T-shirt met *no mafia* erop haar een doelwit maakt. 'Het levert me hoogstens wat vuile blikken op,' zegt ze schouderophalend. De situatie is hier sinds de jaren negentig flink veranderd en de stad is een stuk veiliger geworden. 'Dat betekent niet dat de *cosa nostra* verdwenen is, maar wel dat ze zich hebben aangepast, geen opzichtige moorden meer plegen en zich minder bezighouden met *pizzo* afdwingen.' Door de jaren heen heeft AddioPizzo ondernemers gesteund, bijvoorbeeld door ze te helpen aangifte te doen tegen hun afpersers en met juridische en psychische bijstand. Dat heeft gewerkt: anno 2025 worden nieuwe leden van het AddioPizzo-netwerk doorgaans niet eens meer benaderd door de maffia, zo weten Veronica en haar collega's.

Priester Puglisi

Voor de Cattedrale di Palermo staan we stil. Het gebouw is een wirwar van klokkentorens, steunberen, koepeldaken en kolommen, die allemaal een hoofdstuk uit de geschiedenis vertellen. Maar Veronica wil een ander verhaal vertellen: dat van 'anti-maffiapriester' Don Pino Puglisi. Hij sprak zich uit tegen de privileges die maffiafamilies in de kerk kregen en zette zich in voor kinderen in achterstandswijken. Het werd hem niet in dank afgenomen: in 1992 vermoordde de maffia hem. Zijn tombe is te zien in de kathedraal. 'Sociale inclusie en educatie zijn nog steeds belangrijke pijlers,' vertelt Veronica. 'Palermo kent nog steeds veel arme wijken waar werkeloosheid en criminaliteit aan de orde van de dag zijn. Op zulke

In de schaduw denk ik aan Edoardo: 'We moeten de geschiedenis blijven vertellen, maar Palermo is meer dan dat'

plekken krijgt de maffia makkelijker voet aan de grond. Tegenwoordig hebben ze het op kansarme immigranten gemunt.' AddioPizzo zamelt daarom geld in voor speelpleintjes en organiseert voetbaltoernooien in de wijk. 'We hopen dat jongeren zich gesteund voelen en zich niet laten verleiden door de criminaliteit.'

Bij de beeldenfontein op het Piazza Pretoria neem ik afscheid van Veronica en de groep. Om aan de Siciliaanse zon te ontsnappen loop ik de Santa Caterina binnen, een zestiende-eeuwse barokkerk. In de binnenplaats liggen majolica-tegels. Ik ga zitten op een bankje onder een sinaasappelboom en denk terug aan wat Edoardo die ochtend zei: dat het belangrijk is de geschiedenis van de maffia te vertellen, maar dat de stad meer is dan die verhalen. □

Journalist Liza Karsemeijer woont en werkt deels in Italië, waaronder in Rome en Turijn. Voor Traveler schreef ze al vaker over verantwoord reizen: bijvoorbeeld over projecten die verlaten Italiaanse dorpen nieuw leven inblazen.

De reis

Er gaan dagelijks vluchten naar Palermo vanaf Schiphol en Brussel Charleroi. Met de trein kun je vanaf Utrecht via Frankfurt, Zürich en Milaan door naar Palermo. In Villa San Giovanni, het zuidelijkste puntje van Calabrië, gaat de trein aan boord van de ferry. trenitalia.it

Slapen

Belmore Boutique Rooms

Dit kleine boetiekhotel heeft vijf ruime en modern ingerichte kamers voor twee of drie personen, soms met eigen balkon.

belmoropalermo.com

Ai Vicerè

Deze gezellige bed and breakfast ligt op honderd meter van Teatro Massimo en heeft tweepersoons- en familiekamers met eigen badkamer.

bedandbreakfast-palermo.com

Kalamonjo

Een kleinschalig bed and breakfast met vier tweepersoonskamers. Aan het ontbijt vertelt eigenaar Vincenzo je graag wat er te doen is in zijn stad.

kalamonjo.com

PRAKTISCH

Eten, drinken, doen

Le Angeliche

Klein restaurant met binnenplaats. Op het menu Siciliaanse klassiekers gemaakt met groente, vis en vlees van de naastgelegen markt.

leangeliche.it

Ballarak Magione

In dit biercafé, dat grenst aan het Piazza Magione, kun je kiezen uit dertig ambachtelijke, zelfgebrouwen biersorten op de tap en speciaalbier uit Italië.

[instagram.com/ballarak_birrificio](https://www.instagram.com/ballarak_birrificio)

[ballarak_birrificio](https://www.instagram.com/ballarak_birrificio)

Tours & tochten

Naast wandeltoeren regelt AddioPizzo ook fietstours in Palermo en omgeving en organiseren ze meerdaagse reisprogramma's, bijvoorbeeld in Corleone, Modica en Agrigento.

addiopizzotravel.it

No Mafia Memorial

Midden in het historische centrum vind je dit museum met fotografie-expo's en multimediale presentaties die de geschiedenis van de maffia in beeld brengen.

nomafiamemorial.org

TERUGKIJKEN

De film *I Cento Passi*

van Marco Tullio

Giordana toont het

Palermo van de jaren

zeventig en de moedige

strijd van de politicus

en anti-maffiastrijder

Peppino Impastato.